

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.4:349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.20>

О. В. Бринзанська
orcid.org/0009-0007-4730-8060
кандидат юридичних наук,
науковий консультант
Верховий Суд України

**ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ
ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН *JUS COGENS***

Постановка проблеми. У міжнародному кримінальному праві виділяється група злочинних діянь – злочинів *jus cogens* (*jus cogens crimes*), які становлять порушення імперативних норм міжнародного права. Традиційно до злочинів *jus cogens* відносять найсерйозніші діяння, заборонені міжнародним правом, наприклад, геноцид, піратство, катувань, здійснення системної політики расової дискримінації. В світлі глобальних екологічних проблем, які впливають на якість життя мільйонів людей по всьому світу, зростає необхідність не лише у протидії екологічним загрозам, а й у розробці підстав міжнародної кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому природньому середовищу, що включає в себе вивчення можливості розгляду заподіяння шкоди навколишньому природньому середовищу як злочину *jus cogens*.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання формування та застосування міжнародно-правових норм *jus cogens*, серед яких і норми про міжнародні злочини *jus cogens*, були предметом дослідження багатьох українських науковців, зокрема, С. С. Андрейченко, В. Ф. Антипенка, О. В. Базова, М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, В. А. Василенка, К. М. Гайдея, М. М. Гнатовського, Н. В. Дрьоміної-Волок, О. В. Задорожного та ін. Проте дослідженню заподіяння шкоди навколишньому природньому середовищу як злочину *jus cogens* в українській науці приділено значно менше уваги. Окремі аспекти норм *jus cogens* в контексті права охорони навколишнього природнього середовища відображені у працях О. О. Сурілової, А. О. Кориневича, Т. Р. Короткого, О. О. Нігреєвої, а також зарубіжних науковців – А. Бойла (A. Boyle), К. Редгвелл (C. Redgwell), С. Кадельбаха (S. Kadelbach), Л. Я. Котце (L. J. Kotz), М. Вайтмен (M. Whiteman), Л. Ханікайнен (L. Hannikainen) та ін.

Мета статті полягає у висвітленні заподіяння шкоди навколишньому природньому середовищу в контексті концепції міжнародного злочину *jus cogens*.

Виклад основного матеріалу. Визначення імперативної норми міжнародного права закріплено у ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, відповідно до якої «імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носила б такий же характер» [1]. Приналежність норми до *jus cogens* визначається практикою Міжнародного Суду ООН та практикою національних судів [2, с. 243]. Як слушно зазначає Н. В. Дрьоміна-Волок, «концепція *jus cogens crime* є вкрай контраверсійною, якщо підходити до її сутності з точки зору позитивного міжнародного права, адже термін *jus cogens*», якщо розглядати його в рамках Віденської конвенції про право міжнародних договорів, існує виключно як інструмент регулювання міждержавних правових відносин». Разом з тим саме конструкція, яка об'єднує формулювання і «злочин», і «*jus cogens*», отримала визнання у галузі міжнародного кримінального права [3, с. 132].

У цьому контексті злочини *jus cogens* можуть мати ознаки як міжнародного злочину *strictu sensu* (наприклад, агресія, геноцид, катування як воєнний злочин або злочин проти людяності) з огляду на їх закріпленість у статтях 6–8 Статуту Міжнародного кримінального суду або злочину міжнародного характеру (транснаціонального злочину), як наприклад піратство, обов'язок співробітничати у припиненні якого у відкритому морі або будь-де за межами юрисдикції будь-якої держави покладено на всі держави, які є учасниками Конвенції ООН з морського права [4]. Причому джерела міжнародного кримінального права, у якому закріплені норми *jus cogens*, можуть бути різними, серед яких і міжнародні, двосторонні та багатосторонні, договори, і міжнародний звичай.

Що стосується заподіяння шкоди навколишньому природньому середовищу як злочину *jus*

cogens, то передусім потрібно зазначити, що передусім вони охоплюють злочинні діяння за міжнародним звичаєвим правом. На теперішній час у базі даних «Звичаєве міжнародне гуманітарне право» Міжнародного Комітету Червоного Хреста закріплено три норми зі сферою застосування «Навколишнє природне середовище» (гл. 14) і усі вони стосуються заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу виключно під час збройного конфлікту. Зокрема, це норма 43, яка регламентує загальні принципи ведення воєнних дій, які застосовуються до навколишнього природного середовища, норма 44, яка закріплює обов'язок щодо захисту та збереження навколишнього природного середовища в ході використання методів та засобів ведення воєнних дій, і норма 45, яка передбачає заборону використання методів чи засобів ведення воєнних дій, які потенційно спричинять масштабну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому природному середовищу [5, с. 26; 6, с. 136–137]. Така обмежена кількість діянь, які посягають на екологічну безпеку та які можна розглядати як злочини *jus cogens*, можна пояснити передусім невеликою кількістю норм *jus cogens* у міжнародному праві охорони навколишнього середовища. Як зазначають британські науковці А. Бойл (A. Boyle, University of Edinburgh) та К. Редгвелл (C. Redgwell, University of Oxford) «не можна припускати, що екологічні правила мають невід'ємний пріоритет над іншими, крім випадків норм *jus cogens*», фактично заперечуючи наявність інших норм *jus cogens* у міжнародному праві охорони навколишнього середовища [7, с. 109–110]. Неможливість такого пріоритету південно-африканський вчений Л.-Я. Котце (L. J. Kotzé, North-West University, South Africa) обґрунтовує тим, що врядування та права захисту навколишнього середовища мають різні цілі в контексті соціально-економічного розвитку, що спонукає міжнародні судові інституції не використовувати концепцію *jus cogens* при розгляді спорів про захист довкілля та не надавати пріоритет праву на безпечне довкілля над економічним розвитком [8, с. 250]. З цього також випливає твердження про те, що забруднення навколишнього природного середовища поза обставинами, пов'язаними зі збройним конфліктом, не є міжнародним злочином *jus cogens*. Разом з тим окремі науковці у різний час обстоювали необхідність надання статусу *jus cogens* нормам про заборону тривалого та серйозного (або довгострокового та широкомасштабного) забруднення навколишнього середовища (екологічна деградація) (С. Кадельбах, S. Kadelbach), заборону поширення мікробів, які за своїми властивостями здатні заподіяти шкоду людині, забруднення повітря, морських та земельних ресурсів

з метою доведення їх до непридатності, модифікацію погоди з метою її ворожого використання (М. Вайтмен (M. Whiteman), загальну заборону надмірної експлуатації морських ресурсів (Л. Ханікайнен (L. Hannikainen) [8, с. 248–249]. Разом з тим, як зазначає Л. Я. Котце, «на сьогоднішній день жоден міжнародний суд чи трибунал не визначив чітко жодної норми, яка має або може в майбутньому набути імперативний статус у екологічній сфері» [8, с. 251].

У національній літературі з міжнародного права неодноразово було висловлено думку про взаємозв'язок злочинів *jus cogens* та міжнародних зобов'язань держави *erga omnes* («стосовно всіх»), на основі якої обґрунтовано твердження про те, що порушення міжнародних зобов'язань держави *erga omnes* є міжнародним злочином [9, с. 125]. Як зазначає О. В. Базов, «норми *jus cogens* та зобов'язання *erga omnes* складають ядро діяльності міжнародних судів», що виявляється у тенденції зближення міжнародно-правової відповідальності держави та міжнародної кримінальної відповідальності особи [10, с. 75]. Натомість К. М. Гайдей, досліджуючи взаємозв'язок злочинів *jus cogens* та міжнародних зобов'язань держави *erga omnes* в контексті судового переслідування в межах універсальної юрисдикції, дійшов висновку про те, що набуття злочином статусу *jus cogens* не означає автоматичного набуття нормою про судове переслідування статусу норми *jus cogens*, а міжнародним зобов'язанням – статусу *erga omnes*, хоча б з огляду на відсутність визначеної позиції Міжнародного суду ООН. Хоча ми погоджуємось з позицією О.В. Базова про те, що саме імперативні норми породжують правовідносини *erga omnes*, вважаємо, що це не зумовлює висновку про те, що вчинення міжнародного злочину *jus cogens* є тотожним порушенню міжнародного зобов'язання держави *erga omnes* [10, с. 75].

Враховуючи, що при розгляді заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як злочину злочинів *jus cogens* ми виходимо з розмежування міжнародної кримінальної відповідальності особи та міжнародно-правової відповідальності держави, вважаємо, що порушення міжнародних зобов'язань держави *erga omnes* та злочин *jus cogens* є різними підставами для відмінних між собою видів юридичної відповідальності. Зокрема, злочин *jus cogens* вчиняється фізичною особою, яка підлягає індивідуальній міжнародній кримінальній відповідальності, притягнення до якої здійснюється органом міжнародного кримінального правосуддя (Міжнародний кримінальний суд, спеціалізований трибунал), або кримінальній відповідальності за національним законом в межах універсальної юрисдикції. Порушення міжнародних зобов'я-

зав'язує державу *erga omnes* має наслідком міжнародно-правову відповідальність держави, а не фізичної особи, і надання правової оцінки діянням держави здійснюється Міжнародним судом ООН, до компетенції якого належить розгляд спорів між державами. Разом з тим, хоча практика Міжнародного суду ООН щодо розгляду спорів між державами у сфері захисту навколишнього природного середовища є значною, у жодній із розглянутих справ Міжнародний суд ООН не розглядав порушення міжнародних зобов'язань у сфері охорони навколишнього природного середовища в контексті норм *jus cogens*, що, імовірно, може свідчити або про «недооцінювання» глобального характеру небезпеки у сфері охорони навколишнього природного середовища, або про недостатню ефективність чинних норм права охорони навколишнього природного середовища як галузі міжнародного права.

Висновки. На підставі викладеного можна констатувати про обмежений характер використання концепції *jus cogens crimes* при оцінці заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як міжнародного злочину. Оцінка заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як злочину *jus cogens* передусім обумовлена нормами міжнародного звичаєвого права, які безпосередньо стосуються захисту навколишнього природного середовища у збройному конфлікті. Відсутність відповідної практики Міжнародного Суду ООН унеможливує тлумачення порушення міжнародних зобов'язань держави *erga omnes* у сфері охорони навколишнього природного середовища як норм *jus cogens*.

Вчинення міжнародного злочину *jus cogens* не є тотожним порушенню міжнародного зобов'язання держави *erga omnes* з огляду на відмінності у правовій природі міжнародно-правової відповідальності держави та міжнародної кримінальної відповідальності особи.

Література

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
2. Грушко М.В. Военні злочини як міжнародні злочини *jus cogens*. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 241–244. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2018/58.pdf
3. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Волок Н. В., Коваль Д.О. Одеса: «Фенікс», 2017. 582 с.
4. Конвенція ООН з морського права: міжнародний документ від 10.12.1982. *Інформаційно-аналітична система по законодавству України «Консультант»*. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>
5. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передмова. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.

6. Бринзанська О. В. Заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як порушення законів та звичаїв війни за міжнародним гуманітарним правом. *Часопис Київського університету права*. № 4-2. 2022. С. 134-139. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/923/860>

7. Birnie, Boyle, and Redgwell's *International Law and the Environment*. Oxford University Press. 2002. 888 с.

1. Kotzé L. J. Constitutional Conversations in the Anthropocene: In Search of Environmental *Jus Cogens* Norms. *Netherlands Yearbook of International Law*. August. 2016 URL: https://www.researchgate.net/publication/306319376_Constitutional_Conversations_in_the_Anthropocene_In_Search_of_Environmental_Jus_Cogens_Norms

9. Гайдей К. М. Співвідношення категорій міжнародного права: універсальна кримінальна юрисдикція, злочини *jus cogens* та зобов'язання *erga omnes*. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 7. С. 124-132. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v7/15.pdf>

10. Базов О. В. Норми *jus cogens* та зобов'язання *erga omnes* у сфері міжнародного кримінального правосуддя. *Юридична Україна*. 2020. № 6. с. 72-78. URL: <http://yu.yuricom.com/wp-content/uploads/2021/03/pdf-31.pdf>

Анотація

Бринзанська О. В. Заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як міжнародний злочин *jus cogens*. – Стаття.

У статті висвітлено питання можливості оцінки заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як міжнародного злочину *jus cogens*, який ґрунтується на порушенні імперативних норм міжнародного права. Незважаючи на те, що джерела міжнародного кримінального права, у якому сформовано норми *jus cogens*, можуть охоплювати і міжнародні договори і міжнародний звичай, оцінка заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як злочину *jus cogens* передусім обумовлена нормами міжнародного звичаєвого права, які стосуються захисту навколишнього природного середовища у збройному конфлікті. Це пояснюється обмеженою практикою надання нормам міжнародного права охорони навколишнього природного середовища статусу *jus cogens*, що зумовлено неофіційним пріоритетом права на економічний розвиток над правом на безпечне довкілля. Міжнародний суд ООН дотепер не розглядав порушення міжнародних зобов'язань у сфері охорони навколишнього природного середовища в контексті норм *jus cogens*, що, імовірно, є виявом «неоцінювання» екологічної небезпеки або недостатньої ефективності норм права охорони навколишнього природного середовища як галузі міжнародного права. Відсутність відповідної практики Міжнародного Суду ООН унеможливує тлумачення порушення міжнародних зобов'язань держави *erga omnes* у сфері охорони навколишнього природного середовища як норм *jus cogens*. Розмежовуючи міжнародну кримінальну відповідальність особи та міжнародно-правову відповідальність держави, вважаємо, що порушення міжнародних зобов'язань держави *erga omnes* та злочин *jus cogens* є різними підставами для відмінних між собою видів юридичної відповідальності. Різна правова природа зазначених видів відповідальності обумовлює висновок про те, що вчинення міжнародного злочину *jus cogens* не є тотожним порушенню міжнародного зобов'язання держави *erga omnes*.

Ключові слова: міжнародний злочин *jus cogens*, імперативна норма міжнародного права, навколишнє природне середовище, міжнародне зобов'язання держави *erga omnes*, міжнародне право охорони навколишнього природного середовища

Summary

Brynzanska O. V. Damage to the natural environment as an international crime jus cogens. – Article.

This article is about the possibility of assessing damage to the natural environment as an international *jus cogens* crime, which is based on the violation of mandatory norms of international law. Despite the sources of international criminal law, in which the norms of *jus cogens* are formed, can include international treaties and international custom, the assessment of damage to the natural environment as a *jus cogens* crime is primarily determined by the norms of customary international law that relate to the protection of the natural environment in armed conflict. This is explained by the limited practice of granting *jus cogens* status to the norms of international environmental protection law, which is due to the unofficial priority

of the right to economic development over the right to a safe environment. Until now, the UN International Court of Justice has not considered the violation of international obligations in the field of environmental protection in the context of *jus cogens* norms, which is probably a manifestation of the insufficient effectiveness of environmental protection law. The lack of relevant practice of the UN International Court of Justice makes it impossible to interpret a violation of the state's *erga omnes* international obligations in the field of environmental protection as *jus cogens* norms. Distinguishing the international criminal responsibility of a person and the international legal responsibility of the state, we believe that the violation of the international obligations of the state *erga omnes* and the crime *jus cogens* are different grounds for different types of legal responsibility. The different legal nature of the specified types of responsibility leads to the conclusion that the commission of an international *jus cogens* crime is not the same as a violation of the state's international obligation *erga omnes*.

Key words: international crime *jus cogens*, imperative norm of international law, natural environment, international obligation of the state *erga omnes*, international law of environmental protection.